

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ἙΠΕΙΡΩΤΙΚῶΝ ΜΕΛΕΤῶΝ

Ἑπειρωτικό
Ἑπερολόγιο

Ἰωάννινα 1987

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ἙΠΕΙΡΩΤΙΚῶΝ ΜΕΛΕΤῶΝ

ἙΠΕΙΡΩΤΙΚΟ
ἙΠΕΡΟΛΟΓΙΟ

Ἰωάννινα 1987

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ

Τ Ο Μ Ο Σ Θ'

Ἰωάννινα 1987

Σύνταξη

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ

ΚΩΣΤΑΣ Π. ΒΛΑΧΟΣ

Ἐξώφυλλο

ΒΑΣΙΛΗΣ ΧΑΡΙΣΗΣ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΓΙΑΣ

ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ *Αγρ. 28628*

ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ *5/11/92*

ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘ.Ι.

Τμή τεύχος Δρχ. 700

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ ΔΗΜ. ΠΑΠΑΖΗΣΗ

Ο ΧΙΟΝΑΔΙΤΗΣ ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΣ ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Ο άγιογράφος «Μιχάλης ο Χιωναδίτης», όπως υπογράφεται στο προτελευταίο χρονολογικά από τα έργα του που αποτελεί κατά κύριο λόγο και το θέμα της παρούσας εργασίας, το καθολικό δηλ. της μονής Ἁγίου Ἀθανασίου πάνω από τον Ἁγιο Ἡλία Καστοριάς, είναι ένας από τους τρεις τοιχογράφους που ανέδειξαν κατά το δεύτερο μισό του 18ου αἰ. οἱ Χιονάδες, το παραμεθόριο αὐτό χωριό της ἐπαρχίας Κόνιτσας τοῦ νομοῦ Ἰωαννίνων που κατά τήν απογραφή τοῦ 1981 ἀριθμοῦσε μόλις 72 κατοίκους.

Οἱ ἄλλοι δύο εἶναι ὁ Ἰωάννης καί ὁ Κωνσταντῖνος, συνεργάτες σέ πολλές περιπτώσεις τοῦ Μιχαήλ. Λίγο προγενέστερος ἀπό αὐτούς ὑπῆρξε ὁ άγιογράφος Κώνστας τοῦ ὁποῦ ὅμως σώζονται μόνο φορητές εἰκόνες, ὅπως μιᾶ εἰκόνα τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ 1747 στήν ἐκκλησία τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου στή γειτονική τῆς γενέτειράς του Βούρμπιανη¹, μιᾶ εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Προδρόμου τοῦ 1755 στό γαό τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Χιονάδων ὅπου ὁ καλλιτέχνης ὑπογράφει σάν Θεοδοσίου Κώνστας, μέ τὸ ἴδιο δὲ ὄνομα ἀναφέρεται καί σέ ἰδιωτικό ἔγγραφο τοῦ 1764² καί τέλος οἱ δεσποτικές εἰκόνες τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, τῆς Παναγίας, τοῦ Σωτήρα καί τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Προδρόμου, ὅλες τοῦ 1755, στό τέμπλο τοῦ γαοῦ τῆς Εὐαγγελίστριας στό χωριό Λακκώματα τοῦ νομοῦ Καστοριάς.

Φαίνεται ὅτι καί ὁ Μιχαήλ ξεκίνησε σάν άγιογράφος φορητῶν εἰκόνων γιατί τὸ 1764 μνημονεύεται στήν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ γαοῦ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου Βυθοῦ Βοῦ Κοζάνης:

«Διὰ χειρὸς Κωνσταντίνου Μιχαήλ ἐκ κώμης Χιωνάδες / Δεισις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Θεοδώρου 1764»³.

Ἡ ἀνωτέρω διατύπωση θά ὀδηγοῦσε στήν ὑπόθεση ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἦταν γιὸς κάποιου Μιχαήλ ἄρα ἀδελφὸς τοῦ άγιογράφου Μιχαήλ που σέ τρεῖς

1. Φοῖβου Λομπίνου, Ἑλληνες άγιογράφοι μέχρι τὸ 1821, Ἀθήνα 1979, σ. 143.

2. Φοῖβου Λομπίνου, ὁ.π., σ. 86.

3. Μιχαήλ Καλινδέρη, «Ἐνθυμήσεις καί ἐπιγραφές ἀπὸ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας», Πτολεμαῖς, τύποις «Ἐπαρχιακῆς φωνῆς» 1940, σ. 40.

περιπτώσεις, όπως θα δούμε πιο κάτω, υπογράφει σαν «Μιχαήλ Μιχαήλ».

Το σκεπτικό όμως αυτό προσκρούει στο ότι στα αμέσως προηγούμενα χρονολογικά έργα του Κωνσταντίνου, καθώς και σ' ένα επόμενο, αυτός υπογράφει χωρίς πατρώνυμο: στην εικόνα του αγίου Γεωργίου στο ναό του Αγίου Αθανασίου στο χωριό Μοναστήρι της Κόνιτσας αναγράφεται:

«Δηὰ χηρὸς κωνσταντίνου ἐκ κόμης χιονιάδες 1760»⁴

Στην εικόνα του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στο τέμπλο της εκκλησίας της Κοίμησης της Θεοτόκου Αύγερινου Βοθού Κοζάνης είναι γραμμένο: «Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ... διὰ χειρὸς Κωνσταντίνου αφξγ ἐκ κόμης Χιονιάδες» (= 1763)⁵

Και στην εικόνα της Παναγίας που προέρχεται από την γειτονική πη της Βήσσανης και διαλυμένη σήμερα Μονή Ίεροχίου, φυλάγεται δὲ στο ναό του Αγίου Νικολάου της Βήσσανης, διαβάζουμε:

«διὰ χειρὸς Κωνσταντίνου ἐκ χορίου Χιονιάδες 1770»⁴

Ἄρα την εικόνα του Αγίου Γεωργίου της εκκλησίας τῶν Εἰσοδίων της Θεοτόκου Βυθοῦ φιλοτέχνησαν μαζί ο Κωνσταντίνος και ο Μιχαήλ⁶.

Ἔργα του Κωνσταντίνου μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν και οί σύγχρονες με την εικόνα του Ιωάννη του Προδρόμου του τέμπλου της Κοίμησης της Θεοτόκου Αύγερινου: Εικόνα της Παναγίας με την ἐπιγραφή:

«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Καλλινίκου μοναχοῦ ἐκ κόμης Κωσιάντσικου⁷ 1763»⁵

Εικόνα του Αγίου Δημητρίου με την ἐπιγραφή:

«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Δημητρίου Πούλιου 1763»⁵

Και μιὰ ακόμη εικόνα στην ὁποία αναγράφεται:

«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Ἰωάννου Παπαθεοδώρου αφξγ»⁵ (= 1763)

Ἔργα ἐπίσης του Κωνσταντίνου εἶναι μιὰ εικόνα του 1767 που φυλάγεται στο ναό του αγίου Αθανασίου Πενταλόφου Βοθού, και ἡ εικόνα του Σωτήρα του 1769 που θρυσκόταν στο τέμπλο του καθολικοῦ της κατεστραμμένης σήμερα μονῆς της Αγίας Τριάδας Πύργου Κόνιτσας.

Μετά τὸ 1770 δὲν σώζονται φορητὲς εἰκόνες του Κωνσταντίνου γιατί ἀφιερώθηκε ὅπως φαίνεται στην ἱστορία ἐκκλησιῶν, στο πρώτο δὲ ἔργο που εἶναι τὸ καθολικό της μονῆς Ἄβελ κοντὰ στη Βήσσανη, εἶχε για συνεργάτη τὸν συγχωριανό του Μιχαήλ. Στὸν κυρίως ναό του καθολικοῦ αὐτοῦ, στο

4. Γ. Παῖσιου, Ἁγιογραφία και ἁγιογράφοι Χιονιάδων, «Ἡπειρωτικὴ Ἔστια» 10(1961).

5. Μιχαήλ Καλλινδέρη, ὁ.π., σ. 43.

6. Τῆς ἰδίας γνώμης εἶναι και ὁ Φ. Λομπίνος (ὁ.π., σσ. 141, 167).

7. Πρόκειται για τὴν παλιὰ ὀνομασία του Αύγερινου.

ὑπέρθυρο τῆς εἰσόδου ἀπὸ τὸν πρόναο, ὑπάρχει ἡ ἐξῆς μεγαλογράμματη κτητορικὴ ἐπιγραφή:

«Ἀνηγέρθη ἐκ βάνθρου κε ὑσιορίθη ὁ θῆος κε πάνσεπιος ναὸς τῆς ηπεραγίας ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θ(εοῖό)κου κε αὔπαρθένου Μαρίας, Ἄβελη ὀνόματη, ἀρχιερατεύοντος κ(υρο)ῦ κ(υρο)ῦ Παῦσίου⁸ κε διὰ σινδρομῆς Νικοδήμου ὑερομονάχου ηγουμένου, Σεραφίμ ἡερομονάχου, Ἀνθίμου ἱερομονάχου, Θεοφάνη ἡερομονάχου κε διὰ ἐξώδου Δεονησίου ὑερομονάχου τοῦ ποιε ἡγουμένου· διὰ χειρὸς Κωνσταντίνου Μιχαὴλ Μηχαὴλ ἐκ (κ)όμης Χ[ιονά]δους» καὶ μὲ μικρὰ γράμματα «κατὰ τῷ 1770 ἰουνίου 25».

Τέσσερα χρόνια ἀργότερα οἱ δύο Χιοναδίτες ἔρχονται στὴ Δυτικὴ Μακεδονία καὶ ἱστοροῦν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου Πενταλόφου Βοῦτου ὅπου πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο στὸν κυρίως γὰρ διαβάζουμε:

«Ἀνισιορήθει κε ἐκαλλοπίσθη ὁ θεῖος κε / πάνσεπιος οὔτιος οἶκος τοῦ ἐν ἀγίεις πατρὸς ἡμῶν / ἀρχιεπισκόπου Ἀχιλίου Λαρίσις ἀρχιερατεύ/οντος τοῦ πανιερωτάτου κε λογιωτάτου κυρίου κηρίου / Κυρίλλου⁹ Σισανίου εὐήμερε(ύ)ο(ν)τος Ἰω(άννου) ἱερέος, Κωνσταντίνου / ἱερέος, Κωνσταν(τί)νου ἱερέος κε παπαῖω(άννου) Τζούκου ἐπιροπεύον/τιος Κώνσια Τζουφίκα κε διὰ χειρὸς Κωνσταντίνου κε Μιχαὴλ / Μιχαὴλ ἐκ χώρας Χιονιάδες ἐν ἔτι σωτηρίο / 1774»¹⁰.

Τὴν τελευταία χρονολογία οἱ Μ. Καλινδέρης καὶ Φ. Λομπίνος ἀναφέρουν σὰν 1779, ἐσφαλμένα ὅμως, γιατί τὴ χρονιά αὐτὴ οἱ δύο συνεργάτες Κωνσταντίνος καὶ Μιχαὴλ ὄρισκόνταν στὴ Θεσσαλία καὶ τοιχογραφοῦσαν μαζί μὲ τὸν συμπατριώτη τους Ἰωάννη τὸν Ἅγιο Γεώργιο Ὁξύνειας Καλαμπάκας, ὅπου πάνω ἀπὸ τὴ νότια εἴσοδο ἀναγράφεται:

«Ἀνισιορίθη καὶ ἐκαλλωπίσθη ὁ θεῖος καὶ πάνσεπιος οὔτιος ναὸς τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάριτρος Γεωργίου ἀρχιερατεύοντος τοῦ θεοφιλεσιότιου ἐπισκόπου Σταγῶν κ(υρ)οῦ Παρθενίου¹¹ καὶ ἐπιροπεύοντος Δημητρίου

8. Πρόκειται γιὰ τὸν ἐπίσκοπο Βελλᾶς Παῖσιο (1762—1778 ἢ 1786) (πρεσβύτερου Διονυσίου Δ. Τάτση, Ἡ ἱερὰ Μονὴ Σταμίου Κόνιτσας, Ἰωάννινα 1980 σ. 18 καὶ 21 καὶ Φώτη Οἰκονόμου, Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἠπείρου, Ἀθήνα 1982 σ. 44).

9. (1769—1792). (Μητροπολίτη πρώην Λήμνου Βασιλείου Ἀτέση, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι, Ἀθήνα 1975 σ. 244).

10. Τριαντάφυλλου Παπαζήση, Κτητορικὲς ἐπιγραφὲς σὲ ἐκκλησιὰς καὶ μοναστήρια τοῦ νομοῦ Κοζάνης, «Μακεδονικὴ Ζωή», τεῦχος 217 σ. 41. Τὴν ἐπιγραφή ἔχει δημοσιεύσει καὶ ὁ Μ. Καλινδέρης (δ.π. σ. 36) ἐλλιπῆ ὅμως.

11. Σύμφωνα μὲ τοὺς ἐπισκοπικοὺς κατάλογους τοῦ Β. Ἀτέση (δ.π. σ. 264), ἀρχιεράτευσε κατὰ τὴν περίοδο 1766—1784, μνημονεύονταν ὅμως ἤδη ἀπὸ τὸ 1764 στὴν κτητορικὴ ἐπιγραφή τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς Βασιλικῆς Καλαμπάκας ποὺ δὲν σώζεται δυστυχῶς λόγω ἀνακαίνυσης τῆς ἐκκλησίας. Τὸ 1766 ἀναφέρεται στὴν κτητορικὴ ἐπιγραφή τοῦ παρεκκλησιοῦ πῶν Ἁγίων Πάντων στὴν παλιὰ μητρόπολη Καλαμπάκας καὶ τὴν ἴδια

ιερέως έφημερεύοντος Ἰωάννου ιερέως, Νικολάου ιερέως, Ρίζου ιερέως, Γεωργίου ιερέως καὶ διὰ χειρὸς Κωνσταντίνου καὶ Μιχαὴλ Μιχαὴλ καὶ Ἰωάννη ἐκ χώρας Χιονάδες ἐν ἔτει σωτηρίῳ 1779 Μαΐου 4».

Ἀνακριδῶς ἐπίσης ὁ Φ. Λομπίνος ἀναφέρει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος τοιχογράφησε τὸ 1774 πὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Ἁγίου Δημητρίου κοντὰ στὸ χωριὸ Βλάστη Ἐορδαίας Κοζάνης, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἰδιότι τῆ χρονιὰ αὐτῆ ὁ Κωνσταντῖνος ἐργαζόταν ἰστὸν Ἁγίου Ἀχιλλεῖο Πενταλόφου ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι στήν κτητορικὴ ἐπιγραφή τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἰδὲν ἀναφέρεται ὁ τόπος καταγωγῆς τοῦ Κωνσταντίνου, ἀντίθετα μὲ τὴ συνήθειά του νὰ μνημονεύει σ' ὅλα τὰ ἔργα του τὸ χωριὸ του, τοὺς Χιονάδες.

Μετὰ τὴν ἀποπεράτωση τῆς ἀγιογράφησης τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ὁξύνειας, φαίνεται ὅτι ἔληξε ἡ συνεργασία τῶν τριῶν συντοπιτῶν Κωνσταντίνου, Ἰωάννη καὶ Μιχαὴλ καὶ ὁ μὲν Κωνσταντῖνος δὲν ἀναφέρεται πλέον πουθενά ἴσως γιατί σταμάτησε νὰ δουλεύει ἢ γιατί πέθανε, ὁ Ἰωάννης ὁμοίως ἴσως νὰ ταυτίζεται μὲ κάποιον συνώνυμο καὶ σύγχρονό του ποὺ τὸ 1785 ζωγράφισε τὴ φορητὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας ἰστὴν ἐκκλησιὰ τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου στὸ χωριὸ Λούδρη Βοῦτου¹² ἂν καὶ δὲν προκύπτει κάτι τέτοιο ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή ποὺ ἔχει δημοσιεύσει ὁ Μ. Καλινδέρης¹³:

«Δέησις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ Κότζο Χαιζι καρα Ἰωάνι 1788»

Τὸ 1785 ὁ Μιχαὴλ τοιχογραφεῖ πὸ καθολικὸ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου κοντὰ στὸ χωριὸ Ἁγίου Ἡλίας Καστοριάς μὲ τὴν συνεργασία καὶ τοῦ Ἐπταχωρίτη Δημητρίου ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἡ ἐξῆς μεγαλογράμματη κτητορικὴ ἐπιγραφή ἰστὸ δυτικὸ τοῖχο τοῦ κυρίως ναοῦ:

«Ἱστορίθει ὁ παρὼν θεῖος κε ἱερὸς ναὸς τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ μεγάλου ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου κε λωγιωτάτου / ἁγίου Καστορίας κυρίου Γεναδίου¹⁴ δι' ἐξώδων τοῦ πανοσιωτάτου κυρίου πα/πακυρανάνου κε ἡγουμένου διὰ χειρῶν Δημητρίου Μπορμπουζιζιώτου¹⁵ κε Μιχάλη / Χιωναδίτου 1785»¹⁶.

χρονιὰ ἰστοῦς ἁγίους Ἀποστόλους Σαρακήνας Καλαμπάκας (Τριαντάφυλλου Δ. Παπαζήση, Ἐκκλησιᾶς καὶ μοναστήρια στὰ Χάσια καὶ Ἀντιχάσια, «Θεσσαλικά Χρονικά» τόμ. 15 σ. 194).

12. Φ. Λομπίνου, δ.π. σ. 104.

13. δ.π., σ. 44.

14. Ὁ μητροπολίτης αὐτὸς ἀρχιεράτευσε κατὰ τὸν Βασίλειο Ἀτέση (δ.π. σ. 113) κατὰ τὴν περίοδο 1773—1797. Σὲ ἐπιτύμβια ὁμοίως πλάκα ποὺ εὑρίσκεται πίσω ἀπὸ τὸ ἱερό τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τῆς Κοίμησης Θεοτόκου Καστοριάς καὶ ποὺ ὁ Α. Ὁρλάνδος (Βυζαντινὰ μνημεῖα Καστοριάς ἰστὸ «Ἀρχεῖο Βυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος», τόμ. Δ' σ. 184) θεωρεῖ ὅτι προέρχεται ἴσως ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Γεναδίου, ἀναγράφεται ἡ χρονολογία 1793.

15. Τὸ Βουρβουτσῖκο εἶναι τὸ σημερινὸ Ἐπταχώρι Καστοριάς.

16. Ὁ τελευταῖος στίχος μικρογράμματος.

Οἱ Μιχαήλ καὶ Δημήτριος φιλατέχνησαν καὶ τὶς τοιχογραφίες τοῦ νάρθηκα ὅπου πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο πρὸς τὸν κυρίως ναὸ ἀνέγραψαν:

«Ἰστορίθει κε ἐκαλοπήθη¹⁷ καὶ οὗτος ὁ παρὼν νάρθηξ διὰ συνδρομεῖς ται καὶ ἐξόδων τοῦ παν/οσιωτάτω κυρίω Παπακυριακῶδω Λουφιῶ-του¹⁸ / ἐπὶ ἔτους 1785».

Ὁ Παπακυριάκωτος καὶ ὁ ἡγούμενος Παπακυρανανίας ποὺ δαπάνησαν γιὰ τὸ ναὶ τοιχογραφηθοῦν ἀντίστοιχα ὁ νάρθηκας καὶ ὁ κυρίως ναὸς παραστάθησαν ὁλόσωμοι ἀπὸ τοὺς ἀγιογράφους τοῦ καθολικοῦ στὴ ΝΔ γωνιὰ τοῦ νάρθηκα. Στὸ δυτικὸ ἰδηλ. ἄκρο τοῦ ἑσωρράχιου τοῦ νότιου τόξου εἰκονίζεται ὁ «Ἄγανίας ὁ ἱερομόναχος» καὶ στὸ νότιο ἄκρο τοῦ ἑσωρράχιου τοῦ δυτικοῦ τόξου «Ἰάκωβος / ὅπου ἐπλείρω/σε κ(αὶ) ἰστορήθει / ὁ νάρθηκας»¹⁹.

Πάνω ἀπὸ τὸν Ἄγανία, στὸ νότιο τόξο, ὁλόσωμος ὁ Ἅγιος Λουπός, ψηλότερα ἓνας κατεστραμμένος ἅγιος καὶ κατεβαίνοντας πρὸς Α ἄλλος κατεστραμμένος, πιὸ κάτω ὁλόσωμος Ἑρμογένης καὶ χαμηλότερα «Σιμε/ὼν / ὁ σιυλίτης»¹⁶.

Στὸ νότιο πύμπανο ἀνοίγεται ἡ θύρα εἰσόδου στὸ ναὸ πάνω ἀπὸ τὴν ὁποία στὸ ἐξωτερικὸ ὑπάρχει τοιχογραφία τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου μέσα σὲ κόγχη.

Στὸ ἑσωτερικὸ εἰκονίζονται ὁλόσωμοι ἀπὸ Α πρὸς Δ ὁ Προφήτης Ἡλίας ποὺ κρατεῖ εἰλητάριο μὲ τὴν ἐπιγραφή:

«Ζῆ Κύρι(ος) / ὁ Θεὸς τὸν / δηνάμε/ον ὁ Θεὸς / τοῦ Ι(σοραήλ)» (Βασ. Γ', 17, 1) καὶ κατόπι «Ἰάκωβος / ὁ ἀδελ/φότητος»²⁰, Μαρίνα, πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο ἓνα ἑξαπτέρυγο καὶ δεξιὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο ὁ Ἅγιος Παχώμιος καὶ ὁ ἀδᾶς Ζωσιμᾶς ποὺ μεταλαμβάνει τὴν Ὁσία Μαρία τὴν Αἴγυπτία.

Ψηλότερα σὲ στηθάρια οἱ Ἀπόστολοι ἀπὸ τοὺς Ο' Ἀρίσταρχος, Μάρκος, Γάϊος, «Ἑρμῆς», «Ἀσὴ (γ) κριτος», Ἀπολλῶς, Κηφᾶς καὶ Κλήμης.

Πιὸ πάνω τὸ μαρτύριο τοῦ ἀγίου Γεωργίου, τὸ μαρτύριο τοῦ ἀγίου Δημητρίου καὶ μετὰ ἀπὸ ἓνα παράθυρο ὁ διάκονος Λαυρέντιος.

Πάνω ἀπὸ τὸν Παπαϊάκωτο, στὸ δυτικὸ τόξο, ἔχουμε ὁλόσωμους Προφῆτες, δηλ. τὸν Δανιήλ στὸ εἰλητάριο τοῦ ὁποίου ἀναγράφεται:

«Ἐθεώρουν ἕως οἰοῦν οἱ / θρόνοι εἰθέθησαν» (Δανιήλ 7,9)

Ψηλότερα τὸν Μαλαχία στὸ εἰλητάριο τοῦ ὁποίου διαβάζουμε:

«Ἰδοὺ ἡ/μέρα ἔρχεται / καιομέ/νη ὡς κλί/βανος» (Μαλαχ. 4, 1)

Καὶ κατεβαίνοντας πρὸς Β τὸν Ἡσαΐα ποὺ κρατεῖ εἰλητάριο μὲ τὴν ἐξῆς ἐπιγραφή ποὺ συναντῶ γιὰ πρώτη φορά:

17. Προσηφίης στὸν Μιχαήλ φράση μὲ τὴν ὁποία ἀρχίζουν καὶ οἱ κτητορικὲς ἐπιγραφὲς τοῦ ἀγίου Ἀχιλλεῖου Πενταλόφου καὶ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Ὁξύνειας.

18. Ἀπὸ τὸ Λεῖψιο δηλ. Κυθωνιῶν Γρεβενῶν.

19. Οἱ τρεῖς τελευταῖοι στίχοι μικρογράμματα.

20. Οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι μικρογράμματα.

«Κύριος / εἰς κρή/σιν εἴξει / μετὰ / τῶν πρεσ/βυτέρων» (Ἡσαΐας 3,14)

Πιὸ κάτω τὸν Ἰωήλ στὸ εἰλητάριο τοῦ ὁποῦ εἶναι γραμμμένο:

«Ἐξεγει/ρέσθωσ/αν κε ἀν/αβαινέ/τωσαν / πάντα τὰ / ἔθνη»²⁰ (Ἰωήλ 4, 2) καὶ χαμηλότερα τὸν ἅγιο Χρυστόφορο ποὺ κρατεῖ τὸν Χριστό.

Στὸ δυτικὸ τύμπανο «ἡ Δευτέρα Παρουσία τοῦ Χ(ριστο)ῦ» δηλ. πάνω ψηλά ὁ Χριστὸς μέσα σὲ κυκλικὴ ἰσόξυα ποὺ κρατοῦν δύο ἄγγελοι ἐνῶ ἐκατέρωθεν εἰκονίζονται οἱ γονεῖς του, χαμηλότερα «ἡ Ἐπιμασία τοῦ θρόνου» μετὸς ἀποστόλους δεξιὰ καὶ ἀριστερά, πιὸ κάτω στὸ ἀριστερὸ μὲν μισὸ τῆς παράστασης οἱ χοροὶ τῶν μαρτύρων γυναικῶν, τῶν μαρτύρων, τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν προπατόρων καὶ χαμηλότερα οἱ χοροὶ τῶν ὁσίων γυναικῶν, τῶν ὁσίων, τῶν ἱεραρχῶν, στὸ δεξιὸ δὲ μισὸ τῆς παράστασης ὁ Προφήτης Μωϋσῆς ποὺ κρατεῖ εἰλητάριο μὲ τὴν ἐπιγραφή:

«Ἦδου νόμον δέ/δοκα ὑμῖν»

οἱ κρυτὲς τῆς γῆς καὶ οἱ βασιλεῖς Κῦρος καὶ Ἀλέξανδρος.

Στὸ θόρειο τύμπανο ὁλόσωμες οἱ Ἅγιες Κυριακὴ, Βαρβάρα καὶ Αἰκατερίνη, ὁ Ἀπόστολος «Φήλιππος» καὶ οἱ ἅγιοι ἀσκητὲς Σάβας, «Θεοδόσιος / ὁ κοινοβιάρχης»¹⁶ καὶ Ἀντώνιος ποὺ κρατοῦν εἰλητάρια μὲ τὶς ἀντίστοιχες παροτρύνσεις:

Σάβας: «Ὅστις σῶμα ἐνίκησε οὗ/τιος φύσιν ἐνίκησεν»

Θεοδόσιος: «Τίχισον / τὸ κελί/ον σου ὦ / μοναχῆ²¹ / κ(αί) ἄλλον κελίον μη πα/ράλαβε».

Ἀντώνιος: «Μὴ ἀπαιᾶ / μοναχῆ / χορτα/σία κοι/λίας»¹⁶

Ψηλότερα στηθάρια μερικῶν ἀπὸ τοὺς Ἑβδομήκοντα Ἀποστόλους δηλ. Ἰούστος, Κουάρτος, Ἀρίσταρχος²², «Ὀνισιφόρος», Εὐδοκός, Οὐρβανός, δυσδιάγνωστος καὶ «Τυχικώς».

Ἡ ἀνώτερη ἁγιογραφικὴ σειρὰ στὸ τύμπανο αὐτὸ εἶναι κατεστραμμένη καθὼς καὶ οἱ ὁλόσωμοι ἅγιοι στὸ ἔσωρράχιο τοῦ θόρειου τόξου ἀπὸ τοὺς ὁποῖους σώζεται μόνο, στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ τόξου, ἡ Ἅγία Παρασκευή.

Στὸ κέντρο τοῦ τρούλλου τοῦ πρόναου ἡ Πλατυτέρα καὶ γύρω της ἡ μεγαλογράμματη ἐπιγραφή:

«Ἄγγελος πρωιοσιάτης οὐρανόθεν ἐπέμφθη εἰπεῖν τῇ Θεοτόκῳ τὸ χαῖρε καὶ σὺν τῇ ἀσωμάτῳ [φωνῇ σωματούμενον σε θεωρῶν Κύριε ἐξίσιαιο καὶ ἴσιαιο] κραυγάζων πρὸς αὐτὴν ἰοιαῦτα· χαῖρε δι' ἧς ἡ χαρὰ ἐκλάμπει, χαῖρε δι' ἧς ἡ ἀρὰ ἐκλείπει, χαῖρε τοῦ πεσόγιος Ἀδάμ ἡ ἀνάκλησις, χαῖρε τῶν δακρῶν τῆς Εὐας ἡ λύτρωσις, χαῖρε ὕψος δυσανάβατον ἀνθρωπίνοις λογισμοῖς, χαῖρε βάθος δυσθεώρητον καὶ ἀγγέλων ὀφθαλμοῖς, χαῖρε διὰ ὑπάρχεις βασιλέως καθέδρα, χαῖρε διὰ βασιάζεις τὸν βασιάζοντα [πάντα], χαῖρε ἀσιῆρ ἐμφαίνων τὸν ἥλιον, χαῖρε γασιῆρ ἐνθέου σαρκώσεως,

21. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ ἔπειτα μικρογράμματη σὲ τρεῖς στίχους.

χαῖρε δι' ἧς νεουργεῖται ἡ κ²¹τίσις, χαῖρε δι' ἧς / βρεφουργεῖται ὁ κί-
σις / χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε».

Στὸν μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν ἰδακτύλιο, ἀρχίζοντας ἀπὸ Α καὶ πηγαίνοντας πρὸς Ν, τὸ Α τῶν 24 οἰκῶν τῆς Θεοτόκου ὅπου ἡ Παναγία κρατεῖ ἀνοικτὸ βιβλίον στὴν ἀριστερὴ σελίδα τοῦ ὁποῦ ἀναγράφεται:

«Ἰδοὺ ἡ / παρθένος ἐν γα/σιρὶ ἔξει» καὶ δεξιὰ «καὶ τέ/ξεται υἱόν» (Ἡσαίας 7, 14) καὶ κατόπιν τὰ Β—Θ τῶν 24 οἰκῶν.

Στὸν ἐπόμενον ἰδακτύλιο συνεχίζονται οἱ οἰκοὶ τῆς Θεοτόκου δηλ. κάτω ἀπὸ τὸ Α τὸ «Ἰδὸν παῖδες Χαλδαίων» καὶ ἰστὴ συνέχεια τὰ «Κήρυκες Θεοφόροι», «Λάμπας ἐν τῇ Αἰγύπτῳ», «Μέλλοντος Συμεῶνος», «Νέαν ἔδειξε κίσις», «Ἐένον τόκον ἰδώντες», «Ὅλος ἦν ἐν τοῖς κάτω», «Πᾶσα φύσις ἀγγέλων», «Ρήτορας πολυφθόγγους», «Σῶσαι θέλων τὸν κόσμον» καὶ «Τῆχος (εἰ) τῶν παρθαίνων» κάτω ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἰστὸ ΒΑ λοφίον ἔχουμε τὸ «Ἕγμος ἅπας ἠιταῖαι» καὶ πηγαίνοντας πρὸς τὰ δεξιὰ, τὰ «Φωιοδόχον λαμπάδα», «Χάριν δοῦναι θελήσας» καὶ ἰστὸ ΝΑ λοφίον τὸ «Ψάλλονιές σου τὸν τόκον» ἐνῶ ἰστὸ ΝΔ λοφίον εἰκονίζεται ἡ Ἀποτομὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ ἰστὸ ΒΔ τὸ μαρτύριον τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου.

Στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τελειώθουν οἱ 24 οἰκοὶ τῆς Θεοτόκου μὲ τὸ «ἜΩ πανύμνητε μητέρα» καὶ κατόπιν ἔχουμε τὴν Πέννηση τῆς Θεοτόκου, τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου καὶ τὴν Ζωοδόχο Πηγῆ.

Πιο κάτω οἱ ἅγιοι «Ἰω(άννης) / ὁ Θεολόγος» καὶ Ἀθανάσιος, κατόπιν ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο στὸν κυρίως ναὸ ἡ Μητέρα Θεοῦ ἢ Βρεφοκρατοῦσα δεξιὰ ἰδὲ ὁ Χριστός, «Λουκᾶς / ὁ εὐαγγελιστῆς»¹⁶ καὶ «Μακάριος / ὁ Ρωμαῖος»¹⁶. Ὁ Κύριος κρατεῖ εὐαγγέλιον στὴν ἀριστερὴ σελίδα τοῦ ὁποῦ ἀναγράφεται: «Ἐγὼ εἰμὶ / τὸ φῶς / τοῦ κόσμου» καὶ δεξιὰ «μου ὁ / ἀκολουθῶν» (Ἰωάν. 8, 12).

Στὴ θάση τοῦ ἀνατολικοῦ τοῖχου ἔχουμε παραστάσεις ἀμαρτωλῶν, δηλ. ἐκεῖνος ποὺ δὲν ἑομολογᾶται, οἱ πόρνισσες γυναῖκες, ὁ μυλωνᾶς ὅπου κλέπτει, οἱ μαῖστρες γυναῖκες καὶ δεξιὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο στὸν κυρίως ναὸ «οὔτιοι εἶναι ὅπου κοι/μοῦνται ταῖς ἐορταῖς / κ(αὶ) δὲν πηγαίνουν / εἰς τὴν ἐκκλησίαν», «ὁ κρασο/πούλος ὅπου / πουλάει ξύγκι», ὁ παραυλακιστῆς καὶ «ὁ γηδοκλέπτης».

Ἄς ἐξετάσουμε τώρα πῶς ποιχογραφίαι τοῦ κυρίως ναοῦ ποὺ εἶναι ὅπως καὶ ὁ πρόναος μονοκίμαρος, προυλλαῖος μὲ τυφλὲς κόγχες ἰστοὺς πλάγιους καὶ τὸν δυτικὸ τοῖχο. Στὸ δυτικὸ τύμπανό του, ἰστὰ δεξιὰ τοῦ εἰσερχόμενου ἀπὸ τὸν

22. Τὸν συναντήσαμε καὶ προηγουμένως, δὲν πράκευται ὅμως γιὰ ἐπανάληψη τοῦ ἴδιου θέματος ἀπὸ τὸν ἀγιογράφο, ἀφοῦ ὑπάρχουν ἰδὸ ἀπόστολοι μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα, ὁ ἐπίσκοπος Ἀπαμείας καὶ αὐτὸς ποὺ μαρτύρησε μαζί μὲ τὸν Παῦλο στὴ Ρώμη.

πρόναο ὀλόσωμοι «ὁ ἄρχων Μιχα/ίλ» καὶ «ὁ ἅγιος Τρίφων». Ψηλότερα σὲ στηθάρια οἱ ἅγιοι Νικάνωρ καὶ Ζωτικὸς²³ καὶ πιὸ πάνω ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός.

Στὰ ἀριστερὰ τοῦ εἰσερχόμενου οἱ ἅγιοι Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη ποῦ κρατοῦν τὸν σταυρό, ψηλότερα σὲ στηθάρια οἱ ἅγιοι Ἀγαθόπους καὶ Βασιλῆδης²⁴ καὶ πιὸ πάνω Κοσμάς ὁ ποιητὴς ποῦ κρατεῖ εἰλητάριο μὲ τὴν ἐπιγραφή:

«Γυναῖ/κα σὲ / θνητὴν / ἀλλ' ὑπερφιάς / καὶ μητέ/ρα»²⁰

(Ἕμνος ἀπὸ τὴν δεύτερη ᾠδὴ τοῦ κανόνα τῆς γιορτῆς τῆς Κοίμησις).

Στὸ ἐσωρράχιο τοῦ ἰδυτικοῦ τόξου ἀπὸ Ν πρὸς Β ὀλόσωμος ὁ ἅγιος Δαμιανός, ψηλότερα σὲ στηθάρια Γελάσιος²⁵, πιὸ πάνω ὀλόσωμος Ἑρμιυλος καὶ ψηλότερα ἐπίσης ὀλόσωμος Στρατόνικος²⁶ καὶ κατεβαίνοντας στὸ βόρειο μισὸ τοῦ τόξου ὀλόσωμος Λεόντιος²⁶, χαμηλότερα ἐπίσης ὀλόσωμος Γυμνάσιος, πιὸ κάτω σὲ στηθάρια Εὐάρεστος²³ καὶ τέλος χαμηλότερα ὀλόσωμος «Εὐθήμιος» στὸ εἰλητάριο τοῦ ὁποῖου ἀναγράφεται:

«Ἀδελ/φοὶ τὰ / ὄπλα / τοῦ μο/ναχοῦ / εἰσιν ἢ μελέτη ἢ / διάκρισις»²⁰

Στὸ βόρειο τύμπανο ὀλόσωμοι οἱ στρατιωτικοὶ ἅγιοι Μερκούριος, «Εὐσιάθειος», Νέστωρ, Γεώργιος καὶ Δημήτριος καὶ οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες «Γρηγόριος / ὁ θεολόγος»¹⁶, «Ἰω(άννης) / ὁ Χρυσό/σιμος»²⁰ καὶ Βασίλειος.

Ψηλότερα σὲ στηθάρια οἱ ἅγιοι Μαρκιανός καὶ Μαρτύριος²⁷, Ὀνησιφόρος, Συσίνιος, Πάμφιλος, Εἰρήναρχος, Πλάτων, Ρωμανός καὶ Ἀδριανός.

Πιὸ πάνω «ὁ Χ(ριστιὸ)ς ἐλκόμενος ἐπὶ σταυροῦ», «ἢ Σταύρω/σις τοῦ Χ(ριστιο)ῦ» καὶ ὁ Ἐπιτάφιος θρῆνος.

Στὸ ἐσωρράχιο τοῦ βόρειου τόξου ἀπὸ Δ πρὸς Α ὀλόσωμος ὁ ἅγιος Μηνᾶς, ψηλότερα σὲ στηθάρια Πόμπιος, πιὸ κάτω ὀλόσωμος Γερβάσιος, ψηλότερα ἐπίσης ὀλόσωμος Ναζάριος καὶ κατεβαίνοντας στὸ ἀνατολικὸ μισὸ τοῦ τόξου ὀλόσωμος Προτάσιος, πιὸ κάτω ὀλόσωμος ἐπίσης Κέλσιος²⁸, χαμηλότερα σὲ στηθάρια Λουκιανός καὶ τέλος ὀλόσωμος Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας.

Στὸ νότιο τύμπανο οἱ τουχογραφίες εἶναι κατεστραμμένες, ἴσως λόγῳ διάνοιξης ἑνὸς μεταγενέστερου παράθυρου. Δεξιὰ πάντως ἀπὸ αὐτὸ σώζονται

23. Ἕνας ἀπὸ τοὺς θεῖκα ἐν Κρήτῃ μάρτυρες ποῦ γιορτάζουν στὶς 23 Δεκεμβρίου.

24. Δύο ἀπὸ τοὺς ἐν Κρήτῃ μάρτυρες.

25. Μαρτύρησε μαζί μὲ τὸν Ἑρμιυλο ἐπὶ Λακωνίου (307—323) ἡ δὲ μνήμη τους τελεῖται στὶς 13 Ἰανουαρίου.

26. Ἕνας ἀπὸ τοὺς Ἀνάργυρους ἀπὸ τὴν Ἀραβία ποῦ μαζί μὲ τὸν Δαμιανὸ ποῦ ἀναφέραμε πιὸ πάνω καὶ τὸν Κοσμά ποῦ θὰ μνημονεύσουμε ἐν συνεχείᾳ συνεορτάζουν στὶς 17 Ὀκτωβρίου.

27. Οἱ νοτάριοι, ἡ μνήμη πῶν ὁποίων τελεῖται στὶς 25 Ὀκτωβρίου.

28. Οἱ Γερβάσιος, Ναζάριος, Προτάσιος καὶ Κέλσιος συνεορτάζουν στὶς 14 Ὀκτωβρίου.

δύο στηθάρια ἁγίων ἐνός δυσδιάγνωστου καὶ τοῦ ἁγίου Σιετορνίκου²⁹ καὶ χαμηλότερα ὀλόσωμοι οἱ ἅγιοι Θεόδωρος ὁ Τήρων καὶ Παντελεήμων ἐνῶ δίπλα ἀπὸ τὸν τελευταῖο στὸ ἐσωρράχιο τοῦ νότιου τόξου εἰκονίζεται ὀλόσωμος ὁ ἐπίσης λαματικός ἅγιος Κοσμάς³⁰. Ψηλότερα στὸ τόξο αὐτὸ σὲ στηθάρια ὁ ἅγιος Εὐπορος καὶ πιὸ πάνω ὀλόσωμος Μηνᾶς ὁ Καλλικέλαδος. Οἱ υπόλοιπες τοιχογραφίες τοῦ τόξου εἶναι κατεστραμμένες καὶ μόνον στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο του σώζεται ὀλόσωμος ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος.

Στὴν ὀροφή τοῦ τρούλλου ὁ Παντοκράτορας, γύρω τὰ ἐξαπτέρυγα καὶ σὲ ἐπόμενο δακτύλιο σκηνές ἀπὸ τὸ Δωδεκάορτο δηλ. ἀρχίζοντας ἀπὸ Α καὶ πηγαίνοντας πρὸς Ν ἢ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ, ἢ Ὑπαπαντὴ (κατεστραμμένη) καὶ μετὰ ἀπὸ ἓνα παράθυρο ἢ Βάπτισμα, ἢ Μεταμόρφωση, ἢ Ἐγερση τοῦ Λαζάρου, ἢ Βαΐοφόρος, ὁ Μυστικός Δεῦπνος καὶ ἢ Ἄνοδος στὸ σταυρό.

Κάτω ἀπὸ τὶς παραστάσεις αὐτὲς ἀναγράφεται:

«Κύριε, Κύριε, ἐλίβλεπον ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἶδε καὶ ἐπίσκεψαι τὴν ἄμπελον ταύτην καὶ καιάρισαι αὐτήν ἣν ἐφύτευσεν ἡ δεξιὰ σου³¹. Τὸ σιερέωμα τῶν ἐπὶ σοὶ πεποιθῶτον σιερέωσον Κύριε τὴν ἐκκλησίαν ἣν ἔκτισο τῷ τιμίῳ σου αἵματι»³².

Στὸ ΒΑ λοφίον ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος, στὸ ΝΑ ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, στὸ ΝΔ «ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκάς» καὶ στὸ ΒΔ «ὁ Εὐαγγελιστὴς Μάρκος».

Στὸ ἀνατολικὸ μέτωπο τοῦ δυτικοῦ τόξου σὲ στηθάρια δέκα ἀπὸ τοὺς Ο' Ἀπόστολους δηλ. ἀπὸ Ν πρὸς Β Σωσίπατρος, Φλέγων, Ἐρμιᾶς, δυσδιάγνωστος, Στάχυς καὶ 5 δυσδιάγνωστοι.

Στὸ νότιο μέτωπο τοῦ βόρειου τόξου δέκα Προφῆτες δηλ. ἀπὸ Δ πρὸς Α δύο δυσδιάγνωστοι, Βαρούχ, δυσδιάγνωστος, Σολομών, δύο δυσδιάγνωστοι, Μωϋσῆς καὶ δύο δυσδιάγνωστοι.

Στὸ δυτικὸ μέτωπο τοῦ ἀνατολικοῦ τόξου ἄλλοι δέκα ἀπὸ τοὺς Ἑβδομήκοντα Ἀπόστολους, δηλ. ἀπὸ Β πρὸς Ν Πρόχορος, Νικάνωρ³³, Ἰούδας³⁴, δύο δυσδιάγνωστοι, Τέρτιος, Σύλλας, δυσδιάγνωστος, Ζήγων καὶ δυσδιάγνωστος.

29. Ἐντὶ τοῦ ὀρθοῦ «Σιετορνίνος».

30. Ἐνας ἀπὸ τοὺς Ἀνάργυρους ἀπὸ τὴν Ἀραβία, ὅπως ἀναφέραμε πιὸ πάνω.

31. Ψαλμ. 79, 15—16.

32. Καταβασία τῆς Γ' ὁδῆς τῆς γιορτῆς τῆς Ὑπαπαντῆς.

33. Πρόκειται γιὰ δύο ἀπὸ τοὺς ἐπτὰ ἀποστόλους καὶ διακόνους ποὺ γιορτάζουν μαζὶ μὲ τοὺς ἐπίσης ἀποστόλους καὶ διακόνους Τίμωνα καὶ Παρμενᾶ στίς 28 Ἰουλίου. Ὁ Νικάνωρ ποὺ εἶχαμε συναντήσει προηγουμένως εἶναι ὁ ὁσιος καὶ θαυματουργὸς (+ 1519) ἡ μνήμη τοῦ ὁποῦο τελεῖται στίς 7 Αὐγούστου.

34. Πρόκειται γιὰ τὸν Ἰούδα τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἰάκωβου.

Ἦς ἰδοῦμε πέλος τις τοιχογραφίες τοῦ ἱεροῦ.

Στὸ βόρειο τοῖχο του ὁ ἅγιος «Πείρος / ὁ Ἀλεξανδρεί/ας»²⁰ ρωτᾷ τὸν Χριστὸ «Τίς σου τὸν χιόνα / σῶτερ διεῖλεν»³⁵ καὶ ὁ Κύριος ἀπαντᾷ «Ἄρειος ὁ ἄφρων / καὶ παγκάκισιος / Πείρε»³⁶.

Χαμηλότερα εἰκονίζεται «τὸ σιόμα τις / κολάσε/ος».

Στὸ τύμπανο μιᾶς κόγχης ποὺ ἀνοίγεται στὸν τοῖχο αὐτὸ «Ἀχύλιος / ὁ Λαρίσης»¹⁶ καὶ ἰστὸ ἐσωρράχιο τῆς κόγχης πρὸς Δ μὲν Ἀειθαλᾶς πρὸς Α δὲ δυσδιάγνωστος ποὺ πιθανώτατα εἶναι ὁ Ἀιμῶν ἢ Ἀμιούν, Μακεδόνας καὶ αὐτὸς ὅπως καὶ ὁ προηγούμενος μαζί μὲ τὸν ὁποῖο μαρτύρησε στὴν Ἀδριανούπολη τῆς Μακεδονίας ἐπὶ ἡγεμόνα Βάνδου³⁷.

Στὴ βόρεια γέννηση τῆς ἀνατολικῆς καμάρας σὲ στηθάρια οἱ ἱεράρχες Σωφρόνιος, Ἀνδρέας ὁ Κρής καὶ Συλθέστρος. Ψηλότερα ἢ Ἀνάληψη ποὺ καταλαμβάνει καὶ τὸ νότιο μιστὸ τῆς καμάρας. Στὸ βόρειο μιστὸ τῆς παράστασης ἓνας ἄγγελος κρατεῖ εἰλητᾶριο στὸ ὁποῖο διαβάζουμε:

«Ἄνδρες / Γαλλι/λέει τί / εἰσήκα/τε» (Πράξεις, 1, 11)

καὶ ἰστὸ νότιο μιστὸ ἓνας ἄλλος κρατεῖ ἐπίσης εἰλητᾶριο στὸ ὁποῖο ἀναγράφεται:

«Ἀνέβι / ὁ Θεὸς / ἐν ἀλα(λα)/γμὸ Κύ/ριος» (Ψαλμ. 46, 6)

Χαμηλότερα ἀπὸ τὴν Ἀνάληψη στὸ νότιο μιστὸ τῆς καμάρας σὲ στηθάρια οἱ ἱεράρχες «Ἰω(άννης) / ὁ Ἐλεήμων»¹⁶, «Δηνούσιος / ὁ Ἀρεοπαγίτης»¹⁶ καὶ «Ἡγνάτιος».

Πιο κάτω ἀνοίγεται ἓνα παράθυρο θεξιά ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἰκονίζεται ὀλόσωμος ὁ ἅγιος Σπυρίδωνας. Στὸν ἀνατολικὸ λαμπᾶ τοῦ παράθουρου αὐτοῦ «ὁ ἅγιος Γρηγόριος / τῆς Μεγάλις / Ἀρμενίας»²⁰ καὶ στὸν δυτικὸ «ὁ ἅγιος Γρηγόριος / ὁ διάλο/γως»²⁰.

Στὴν κόγχη τῆς Πρόθεσης ποὺ ἀνοίγεται στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο ἢ Ἀκρα Ταπείνωση καὶ πάνω ἀπὸ τὴν κόγχη ὁ Χριστὸς ἰώμενος τὸν παραλυτικὸ καὶ ὁ Χριστὸς καὶ ἡ Σαμαρεῦτιδα. Κάτω ἀπὸ τὴν κόγχη ἓνα κῆτος καὶ ὁ Προφήτης Ἰωνᾶς ποὺ κρατεῖ εἰλητᾶριο μὲ τὴν ἐπιγραφή:

«Ἐβό/ησα / ἐν θ/λίψει / μου / πρὸς / Κ(ύριο)ν / τὸν Θεόν» (Ἰωνᾶς 2, 3).

Στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς κόγχης τοῦ Ἀγίου Βήματος κατεστραμμένη ἢ Πλατυτέρα καὶ χαμηλότερα, ἐκατέρωθεν μιᾶς κόγχης στὴν ὁποία εἰκονίζεται ὁ Μελιζόμενος Χριστὸς, οἱ κάτωθι ἱεράρχες ποὺ κρατοῦν εἰλητᾶρια μὲ τίς ἀντίστοιχες ἰστὸν καθένα ἐπιγραφές:

35. Μὲ μικρὰ γράμματα.

36. Μὲ μικρὰ γράμματα γραμμμένα καρκινηδόν.

37. Μητροπολίτη πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρόνιου Εὐστρατιάδη. Ἀγιολόγιο τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἐκδόση τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, σ. 11.

Ἰθανάσιος: «Πάλιν / καὶ πο/λλάκις / σοι προσ/πίπιομεν / καὶ σοῦ δεόμεθα»¹⁶

Βασίλειος: «Οὐδεὶς / ἄξιος / τῶν συν/δεδε/μέν/ων ταῖς / σαρκι/κῆς ἐπιθυμῆς»²⁰

Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος: «Ὁ Θεὸς / ὁ Θεὸς / ἡμῶν / ὁ τὸν / οὐράνι/ον ἄριον»¹⁶ καὶ «Γρηγόριος / ὁ Θεολό/γος»²⁰, «Ὁ Θεὸς / ὁ ἅγιος / ὁ ἐν ἁγίοις / ἀναπα/θόμε/νος».

Τέλος, στὴν κόγχη τοῦ Διακονικοῦ Στέφανος ὁ πρωτομάρτυρας.

Θὰ ἦταν παράλειψη ἐὰν δὲν μνημονεύαμε ἐδῶ καὶ τὸ ωραιότατο ξυλόγλυπτο τέμπλο τοῦ ναοῦ, τὰ ἱερόθυρα τῆς Ὁραίας Πύλης τοῦ ὁποῦ κοσμοῦνται μὲ τρεῖς ἀγιογραφικὲς σειρές.

Στὴν ἀνώτερη σειρά εἰκονίζονται οἱ Προφητάνακτες Σολομῶν καὶ Δαβὶδ τοῦ κρατοῦν εἰλητάρια μὲ τὶς ἀντίστοιχες ἐπιγραφές:

«Στόμα / Κ(υρίο)ν ἀπ/οσιάζι / σοφή/αν χεῖ/λη δὲ / ἀσεβῶν» (ἀπὸ τὶς Παρουσίες Σολομώντος 10, 31—32).

«(Ὡς ἐ)με/γαλύν/θῃ τὰ / ἔργα σου Κ(ύρι)ε / πάντα / ἐν σο/φία» (ἐποίησας) (Ψαλμ. 103, 24).

Στὴ μεσαία σειρά παριστάνεται ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου καὶ στὴν κατώτερη οἱ ἱεράρχες Νικόλαος, Βασίλειος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος.

Στὸ παραπέτασμα τῆς Ὁραίας Πύλης ἀντὶ ὡς συνήθως τοῦ ὄντος εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Ἰθανάσιος, ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁποῦ τιμᾶται ὁ ναός, μὲ τὴν χρονολογία 1784 ποῦ σημαίνει ἴσως ὅτι καὶ τὸ τέμπλο εἶναι ἓνα χρόνο παλιότερο ἀπὸ τὶς τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ.

Κατὰ τὴν ἐπίσκεψή μου τὸν Αὐγούστο τοῦ 1986 στὸ μοναστήρι, ἐπεσήμανα καὶ μιὰ φορητὴ εἰκόνα τοῦ Παντοκράτορα μὲ τὴν χρονολογία 1766 τὴν ὁποία παρέλαβαν οἱ ἐπίτροποι κ.κ. Κωνσταντῖνος Κωσταρέλλης καὶ Σπύρος Μητσιάδης³⁸ γιὰ νὰ τὴν διαφυλάξουν σὲ ἀσφαλέστερο μέρος.

Τελειώνοντας τὴν παρούσα μελέτη, παραθέτω καὶ τὴν μεγαλογράμματη κτητορικὴ ἐπιγραφή τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἁγίας Τριάδας Βυθοῦ, ἡ ἀγιογραφία τοῦ ὁποῦ εἶναι τὸ τελευταῖο ἔργο τοῦ Μιχαήλ καὶ τὸ μόνον ποῦ φιλοτέχνησε μόνος του³⁹:

«Ἰστορήθι ὁ θεῖος οὗτος καὶ ἱερός ναός τῆς ἁγίας Τριάδος ἀρχιερα-

38. Τοὺς ἐπιόλους καὶ ἀπὸ πῆ θέση αὐτὴ εὐχαριστῶ γιὰ τὴν προθυμία μὲ τὴν ὁποία μὲ συνόδευσαν.

39. Περυσότερα γιὰ τὴν μονὴ θές: Λάζαρου Ἀθ. Παπαϊωάννου, Τὸ μοναστήρι τῆς Ἁγίας Τριάδας στὸ Βυθὸ Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1982.

τεύον(τος) τοῦ πανιερω/τάτου ἁγίου Σισανίου κυρίου Νεωφύτου⁴⁰ διὰ δαπάνης καὶ ἐξόδων ἡγουμενεύοντος δὲ τοῦ σεβασμίου γέροντος / Νεοφύτου, Θεοκλήτου, Ἀνθύμου, Γαλακτείου τῶν ἱερομονάχων Κωνσταν(ί)ου / Διονισίου, Δωροθέου, Παρθενίου καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ ἀδελφοὶ τῶν μοναχῶν ἐκ χειρὸς Μιχαὴλ ἱστοριογράφου ἐκ χώρας Χιονάδες⁴¹ / ΑΩΒ 1802 Ἰουνίου ζ)⁴².

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Δ. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ

40. Πρόκειται: γιὰ τὸν Νεόφυτο τὸν ἀπὸ Ἐρυθρῶν (1792—1811) (Β. Ἀτέση, δ.π. σ. 244).

41. Ἡ φράση «ἐκ χώρας Χιονάδες» εἶναι γραμμικὴ μὲ μικρὰ γράμματα κάτω ἀπὸ τὴ λέξη «ἱστοριογράφου».

42. Τὴν ἐπιγραφή ἔχει δημοσιεύσει καὶ ὁ Ν. Μουτσόπουλος (Λεύκιμα βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν ἐπιγραφῶν Θεσσαλονίκης, 1977, σ. 203).